

BOEKBESPREEKINGEN

Sotiris DIMITRIOU, *Het ga je goed, Dimitris*. Vertaling en nawoord: Hero Hokwerda. Groningen, Styx Publications, 2000. 63 blz.

ISBN 90 5693 043 5

De eerste roman van Sotiris Dimitriou, *N' ακούω καλά τ' όνομά σου*, geschreven in 1993, gaat over de lotgevallen van een familie in het noorden van Epirus, vlak bij de Albanese grens, vanaf de tweede wereldoorlog tot het begin van de jaren '90. Het zijn tragische lotgevallen, die samenhangen met het dramatische verloop van de geschiedenis, in Griekenland in het algemeen en in Epirus in het bijzonder. Het boek bestaat eigenlijk uit een drieluik. In elk van de drie luiken is telkens een ander lid van de familie aan het woord, dat telkens in een ik-relaas zijn eigen wederwaardigheden beschrijft. De verandering van verteller wordt nooit expliciet aangeduid, maar gaandeweg kan de lezer zich een beeld vormen over wie nu precies aan het woord is. In twee van de drie luiken verneemt de lezer ook maar geheel op het einde, of zelfs in een volgend luik, hoe de verteller eigenlijk heet.

Over welke dramatische gebeurtenissen gaat dit boek nu? In het eerste luik gaat het over een dorp in het Griekse grensgebied met Albanië, Povla, waar na twee winters van bezettingsregime de voorraden zijn opgebraakt. Een aantal vrouwen trekken in de winter 1943-1944 noordwaarts, naar de rijke landbouwvlaktes van Vurgo in Zuid-Albanië, waar ze hun kopergerie, wollen stoffen en handgemaakte dekens hopen om te ruilen voor maïs. De grens tussen Albanië en Griekenland, die pas in de jaren '20 is vastgelegd, is niet meer dan denkbeeldig. Grieken en Albanen wonen zowel ten noorden als ten zuiden van de grens, en tijdens de oorlog behoren beide gebieden tot de Italiaanse bezettingszone. Zo lijkt het niet zo erg wanneer een van de jonge vrouwen, Sofia, te veel pijn aan haar voeten heeft om nog verder te kunnen lopen. Ze blijft bij familie in Albanië, van waar ze haar met Pasen zullen komen halen. Maar voor dat kan gebeuren heeft Italië gecapituleerd, en hebben de communistische partizanen van Enver Hoxha de grens plotseling heel reëel gemaakt door ze hermetisch af te sluiten. Sofia kan niet meer terug. Zij is de ik-verteller van het tweede luik. Door allusies van Griekse partizanenvrouwen die op de vlucht zijn voor het Griekse regeringsleger begrijpt ze dat haar moeder door de partizanen is doodgeschoten. Ze vertelt dan haar verdere leven, waarin ze, ondanks alle pesterijen van het Hoxharegime, een familie sticht en probeert zich uit de slag te trekken, zo goed en zo kwaad (vooral dit laatste) als dat kan. Uiteindelijk valt ook dit regime, in 1990, net als de andere communistische regimes, als vanzelf omver. De terreur die al die jaren het leven zo ondraaglijk maakte is plots in rook opgegaan, en het zijn nu de agenten van het regime die schrik hebben. De grenzen gaan open, en zowel de echte Albanen als de ethnische Grieken trekken massaal de grens over op weg naar werk en betere levensomstandigheden. In het derde luik is Spetim (deze naam is de Albanese tegenhanger van het Griekse Sotiris, de voornaam van de auteur), een kleinzoon van Sofia, de ik-verteller. Uit zijn relaas blijkt dat de grenzen aan Albanese kant nu wel open mogen zijn, maar dat het plotseling heel moeilijk is geworden om Griekenland nog binnen te kunnen. Dat lukt uiteindelijk alleen op illegale wijze, en door de ogen van Spetim zien we dan de uitbuiting door Griekse ondernemers van deze goedkope illegale arbeiders.

Het moge duidelijk zijn dat deze roman geen fictie in de strikte zin van het woord is. In feite ligt hij in het verlengde van het proza van de zgn. "Eolische school" van het interbellum, die bestond uit vooraanstaande auteurs als Doukas, Myrivilis en Venezis. Ze waren allen persoonlijk geraakt door de uitdrijving van de Griekse bevolking van Anatolië, in 1922. Voor hen was fictie een manier om historisch belangrijke ervaringen, die de hele natie aangaan, te

fixeren: fictie als getuigenis. Ook het "Requiem voor Klein-Azië" (1963), van Dido Sotiriou (besproken in *Tetradio* 9 [2000], pp. 236-245) behoort tot dit genre.

Maar ook al gaat het over reële historische feiten, toch betekent dit geenszins dat we hier met een documentaire te maken zouden hebben. De compositie van deze roman is duidelijk literair. De vorm van opeenvolgende ik-verhalen, zonder alwetende verteller, heeft verschillende consequenties. De eerste is inhoudelijk. De eenvoudige dorpelingen waarvan hier sprake is, ondergaan de geschiedenis, zonder dat ze noodzakelijk het omvattende kader ervan begrijpen of zelfs maar zien. Er is geen verteller die de feiten interpreteert; het is dus, net als bij de romans van de Eolische school, aan de lezer om zich een mening te vormen. Doordat er heel wat zin voor nuance en voor relativering aanwezig is, zet het boek de lezer ook effectief aan het denken. De overgang van een op maoïstische leest geschoeide agrarische maatschappij naar "vesting Europa" van de jaren '90 is zonder enige twijfel duizelingwekkend geweest. De lezer is echter minder vrij dan hij denkt: de conclusie dat het kapitalistische regime van het hedendaagse Griekenland in essentie nauwelijks minder slecht is dan het communistische regime van Hoxha is in dit verhaal voorgeprogrammeerd; het efficiënte gebruik van literaire middelen speelt daarbij een niet geringe rol. De stijl is vaak allusief. Zo verneemt de lezer slechts indirect dat de moeder van de vertelster doodgeschoten is door de partizanen (pp. 30, 39). Variaties op de formule "probeer maar, maar ik kan niks beloven" worden niet alleen in de mond gelegd van Albanese communisten (p. 28 en p. 30), maar ook van kapitalistische ondernemers (p. 57). Dit parallelisme tussen de levensomstandigheden in beide systemen wordt verder nog verschillende keren gesuggereerd, maar nooit echt expliciet gesteld. Zo brengt in Albanië werken niets op: "Ons zweet bracht niks op. Werkte je of werkte je niet, het schijntje wat iedereen kreeg, kreeg jij ook" (p. 32). Maar in Athene eigenlijk ook niet: "We spraken een bedrag af. Ik maakte er dagwerk van en toen ik het af had, kreeg ik maar de helft" (p. 54). In Albanië worden de mensen doodgeschoten als ze naar de grens willen om weg te vluchten: dat is zo vanaf het allereerste begin, na de machtsovername: "We werden in groepen ingedeeld met een man uit het dorp aan het hoofd en moesten elke dag uit werken, de godganse dag lang. In het begin vluchtten er een paar. Een stuk of vijf kwamen op houten baren terug en werden door het dorp rondgedragen, dan konden we het goed in onze hersens prenten" (p. 28). Maar ook in Griekenland is men niet vrij om te gaan en te staan waar men wil. Daar zijn deze mensen immers slechts "ethnisch" Grieken, wat niets verandert aan hun statuut van illegalen: ze worden door de Griekse politie bont en blauw geslagen als ze proberen binnen te geraken: "Bij de brug stond de politie ons met knuppels op te wachten, in uniform en in burger. Ze sloegen ons bont en blauw. Ik keek of ik mijn kompanen bij mekaar kon krijgen en zag Thomas en oom. We renden naar de vlakte. Later kropen we weg in wat kreupelhout en tot de morgen lagen we daar wakker" (p. 49). En de werkomstandigheden zijn zo slecht, dat arbeidsongevallen gemakkelijk dodelijke gevolgen kunnen hebben (p. 57).

De tweede consequentie van de compositie van dit verhaal is van formele aard. Precies omdat het hier om het relaas van eenvoudige dorpelingen gaat, staan niet alleen de weergegeven dialogen maar ook het verhaal zelf in het dialect van Epirus, een hoogst uitzonderlijke gang van zaken in de Griekse literatuur, die voor de taalkundig geïnteresseerde lezer natuurlijk eten en drinken is (voor de aardigheid: de boven geciteerde zin (p. 32) luidt in het Grieks van Epirus: Δεν δίπλωνε τίποτα ο ίδρωσ μας. Δούλευες, δεν δούλευες, κείνο το λίγο που θα 'παιραν όλοι, θα 'παιρες και συ, p. 63) maar de vertaler voor problemen plaatst. Zo zijn er de niet-standaardwoorden en -uitdrukkingen die eerst begrepen moeten worden vooraleer ze correct vertaald kunnen worden. Een tweede probleem is van fundamenteelere aard. Hoe geef je in het Nederlands zo'n tekst in Grieks dialect weer? Hero Hok-

werda legt zich - terecht, dunkt me - neer bij de onmogelijkheid om dit aspect van de originele tekst te behouden. Hij vertaalt dus in standaardnederlands, en tracht enkel het eenvoudige spreektaalkarakter in zijn vertaling te handhaven. Een constructie als "een slaapkamer die beter was als onze eigen opkamers" (p. 17) is op conto van dit principe te schrijven. Een bijkomend probleem is dan wel, dat deze "eenvoudige spreektaal" veel minder algemeen is dan de beschaafde omgangstaal, waardoor je toch weer een min of meer dialectale vertaling krijgt. Zo klinken constructies als "we gingen vroeg *op* bed" (p. 27), "Hij was bleek en schriel en de mensen *bleifden* hem niet" (p. 35), "een *vullisbak*" (p. 57) of "naar beneden *gekukeld*" (p. 57) voor de Vlaamse lezer allerminst als spreektaal! Maar er is geen alternatief; uit eigen ervaring weet ik dat het in Antwerpen zo normale "naar beneden *getotterd*" alleen maar hilariteit opwekt bij mijn Vlaamse studenten. Een ander heikel punt is het geslacht van de zelfstandige naamwoorden. Het blijft me storen wanneer ik lees hoe naar woorden als "grens" (p. 9), "stem" (p. 29) of "deken" (p. 48) met "hij" gerefereerd wordt. Maar zeker in de eenvoudige spreektaal van Nederland is het vrouwelijk natuurlijk helemaal verdwenen. Ook sommige van onze studenten geraken op dit punt het noorden kwijt.

Afgezien van deze obligate wreevelpunten heb ik niets dan lof voor deze vertaling, die op voortreffelijke wijze recht doet aan zowel het Griekse origineel als aan het Nederlands. Dit toch wel erg idiomatische Grieks is telkens keurig omgezet in zowel naar betekenis als naar register equivalent, aangenaam lezend Nederlands. Zo vind ik bv. "Het huwelijk gaf me wat verlichting, ik wou niet meer de hele tijd terug naar moeder en het dorp; maar het blééf knagen" (p. 31) een mooie vertaling voor "Κάπως αλάφρωσα με τον γάμο, δεν ζητούσα την μάνα και το χωριό όλη την ώρα, αλλά το αγκάθι αγκάθι" (p. 61). Het enige punt in de vertaling waarbij ik me vragen stelde is " (ze) kwamen van de dorpen achter de Mourgana, *bij de splitsing van de rivier*" (p. 29), voor "απ' εκεί που χωρίζουν τα νερά" (p. 58). Gaat het hier niet veeleer om een "waterscheiding", nl. de scheiding van water dat naar het westen (de Adriatische Zee) en water dat naar het oosten (de Egeïsche Zee) loopt? Voor het overige is "peste" (p. 9) natuurlijk een ongelukkige tikfout voor "peste".

Naar goede gewoonte is dit boek voorzien van een interessant nawoord van de vertaler, waarin de nodige informatie verschaft wordt over de historisch-geografische achtergrond van deze roman.

Dit boek is misschien niet het ultieme literaire meesterwerk, maar weet de lezer duidelijk emotioneel te betrekken bij een stuk geschiedenis waarvan de actualiteit niet alleen voor Griekenland zelf, maar ook voor de West-Europese lezer evident is.

Gunnar De Boel

Griekenland aan zee. Griekse schrijvers over hun eilanden II. Samenstelling en vertaling: Hero Hokwerda. Groningen, Chimaira Publishing, 2001. 297 blz.

ISBN 90-76892-02-4

16,00 €

Deze bloemlezing is eigenlijk een vervolg op de in 2000 verschenen bundel *Eilandliefde. Griekse schrijvers over hun eilanden*, van de hand van dezelfde bloemlezer en vertaler (en besproken in Tetradio 9 [2000], pp. 247-248). Bij de selectie toen was omwille van plaatsgebrek heel wat interessant materiaal afgevalen, genoeg voor een tweede bundel, met negentien

korte verhalen van het einde van de negentiende tot het einde van de twintigste eeuw. Bij wijze van inleiding heeft Hokwerda een tekst opgenomen van Ion Dragoumis, de ideoloog van het Nieuwgriekse patriottisme, "De grenzen". Voor Dragoumis zijn de Grieken "bijna overal eilanders", wat betekent dat ze altijd hun grenzen zien. Dragoumis leidt uit dat feit belangrijke ethnopsychologische consequenties af. Volkeren die hun grenzen niet meer zien, zijn "mensenmassa's die zich almaar uitbreiden, nergens meer over nadenken, en van samenstelling verslappen", waarbij "de ziel van het individu steeds dieper wegzakt". "De anderen, daarentegen, die nauwe grenzen hebben, en ze met eigen ogen om zich heen kunnen zien, leven een geordender leven, passen beter op, hun ziel verdicht zich; zij vergeten zichzelf niet zo gemakkelijk en stijgen de hoogte in". Heeft het met die "verdichte" ziel te maken of niet, het is een feit dat deze verhalen een stuk grimmiger zijn dan die van de eerste bundel.

Er is weliswaar het verhaal van Kondylakis, uit 1916, waarbij een student, na een erg lacherige reis naar de begrafenis van de vader van een vriend, een hilarische lijkrede houdt voor een publiek van eilanders dat vol ontzag luistert naar de eerste redevoering die het ooit hoort. Papandreou beschrijft in 1997 een wat gênant misverstand tussen een jonge Amerikaanse die geen woord Grieks spreekt, en een jonge Griek die geen Engels kent. Bij Panagopoulos (1920) maken we een verhitte discussie mee tussen een schipper en zijn bootsman over de richting waaruit de wind morgen zal waaien. Mitsakis (1895) laat ons een gesprek beluisteren tussen twee handelaars op een schip, over van alles en nog wat, als beeld van het Universele Leven.

Het verhaal van Karagatsis, uit 1943, brengt twee personages die we al kennen uit zijn *Junkermann*, nl. de psychiater, een jonge dertiger, en het jonge meisje, in een nieuwe constellatie. De ontmoeting loopt uit op een bittere overwinning van de redelijkheid. Vamvounaki vertelt in 1986 hoe een vreemdeling barman wordt in een achterbuurt van Chania, en er door een meisje van beschuldigd wordt haar zwanger gemaakt te hebben. Hij werkt als een bezetene voor haar uitzet, maar bij de geboorte zegt het meisje dat hij met de hele zaak niets te maken had. Konstandinidis heeft het in 1900 over de roof van meisjes van Skyros door mannen van Psara, die op hun eiland een tekort aan vrouwen hebben. Voor Lykoudis (1922) is het relaas van een jacht op wilde eenden op Naxos de aanleiding om jonge lezers op te roepen hun herinneringen al schrijvend te fixeren, want dat is alles wat overblijft als je ouder wordt. Het verhaal van Galatia Kazantzaki, uit 1952, gaat over Madame Hortense, bekend uit de "Zorba" van haar vroegere echtgenoot.

Er is ook het verhaal van Negrepondis, uit 1981, over een pas getrouwd koppel, op vakantie met Duitse vrienden ergens aan zee: de zwangere vrouw krijgt de indruk dat haar man verliefd is op hun Duitse vriendin; het wordt uiteindelijk uitgepraat, en eind goed, al goed. Ook het verhaal van Eftaliotis, uit 1894, gaat over een gelukkig huwelijk, tussen Kostas, die bij het aansteken van dynamiet om land te ontginnen blind geworden is, en zijn mooie vrouw, die toch van hem blijft houden. Maar daartegenover staat dat van Kasdaglis, uit 1974, waarin verteld wordt hoe een smokkelaar in de Turkse gevangenis een zware crimineel, en uiteindelijk een moordenaar wordt. Hij geneert zich niet om de innige relatie met zijn verloofde, die na jaren waarin ze zonder nieuws van hem was, met een kruidenier getrouwd is, in diens huis verder te zetten, omdat de kruidenier te laf is om zijn eer te verdedigen; maar bij het vissen met dynamiet wordt hij blind, en dan afgemaakt door de kruidenier. Het kerstverhaal van Papadiamandis, uit 1889, is ook nog een verhaal met *happy ending*, weliswaar in extremis: een arme eilandbewoonster heeft geen geld om voor haar twee kleinkinderen eten te kopen, wanneer als bij mirakel een cheque toekomt van haar zoon in Amerika, ter waarde van tien Engelse ponden. De bedrieglijke kruidenier, die terzelfdertijd ook wisselagent is, wil een veel lager

bedrag uitbetalen, maar een toevalig aanwezige handelaar uit Syros beseft gelukkig de echte waarde. Daartegenover staat weer een ander verhaal, dat van Travlondonis, uit 1922, over een eveneens naar Amerika geëmigreerde zoon, die na jaren stilte plotseling rijkelijke cheques naar zijn ouders stuurt, en voor Kerstmis zijn bezoek aan zijn eiland, Paxi, aankondigt. Bij zijn feestelijke ontvangst door het gehele eiland blijkt het harde werk in Amerika hem zwaar ziek gemaakt te hebben, wat al de afgunstige eilanders die niet naar Amerika geëmigreerd zijn met hun armoedige lot verzoent. Theotokas vertelt in 1935 hoe een Griekse bemanning in Engeland van boord gaat en bij een bezoek aan een rare gelegenheid door een bende oude, klaarblijkelijk zo uit een schilderij van Ensor gestapte vrouwen belaagd wordt.

Zelfs het verhaal van Asimakopoulos, uit 1978, over een schippersvrouw met zes zoons, die haar man en vijf van haar zoons aan de zee verliest, vervolgens melaats wordt, maar het nog kan beleven dat haar laatste zoon terugkeert van de zee en trouwt, is in de context van deze bundel een *happy ending*. Vergelijk dat met het verhaal van Ioannidis, uit 1970, over een Venetiaanse edele dame in Cyprus, die net op het moment van de Turkse verovering, constateert dat haar baby melaats is! Het stichtelijke verhaal van Vikelas, uit 1886, leert dan weer hoe een jonge pope zijn afschuw voor de dood overwint bij zijn eerste heilig oliesel, toegediend aan een melaatse.

Voor de rest is het helemaal pure ellende in deze bloemlezing: duiveluitdrijving annex verdenking van pedofilie (Stasinopoulou [die van Daniël Knechts "Libelle"-verhaal uit de eerste bundel, cf. Tetradio 9!], 1992), huwelijk van een afgewezen meisje met haar aanstaande schoonvader (Solomou-Xanthaki, 1986), broedermoord (Karkavitsas, 1899), gevecht op leven en dood tussen een Turkse en een Griekse grijsaard (Damvergis, 1898), verkoling van drie oude vrouwen in hun huis tot jolijt van de dorpsgemeenschap (Voutyras, ca 1910), terugkeer na amputatie van arm en been (Maniatakos, 1974), amputatie zonder verdoving gevolgd door wreedheid tegenover een hondstrouwe hond (Roïdis, 1893), in de zee kieperen van gehandicapte vakantiegangers uit noordelijke landen door geïrriteerde Grieken (Matesis, 1978), moord op een overspelige echtgenote (Theotokis: 1904), incest tussen moeder en zoon (Dimitriou, 1989), verkrachting met een colafles door fascistische punks van een intelligente Pontische jongen (Akrivos, 1995), barbaarse vruchtafdrijving (Lange, 1996; ik kan de lectuur van dit verhaal aan gevoelige lezers alleen maar ontraden). Naast deze flamboyante toestanden vallen de gevallen van zelfmoord (Polylas, 1891; Chatzis, 1976) eigenlijk een beetje grijs uit.

Maar de *καημός* die uit al deze verhalen spreekt is natuurlijk een essentiële component van de Griekse cultuur, en deze bloemlezing geeft dan ook, ver van alle "sun, sea & sex" clichés rond de Middellandse Zee, een uitstekend idee van hoe de maatschappij op de Griekse eilanden er vroeger uitzag, en hoe ze er nu uitziet. Zoals men ziet, gaat het hier om een collectie indrukwekkende namen van het Griekse proza. Het gaat in bijna alle gevallen om naar mijn mening interessante verhalen, die de lezer ook in vertaling weten te boeien. Die vertaling is, zoals we dat van Hokwerda gewend zijn, precies en soepel, en geeft de verschillende registers van deze teksten, die een periode van meer dan een eeuw beslaan, goed weer.

Menis KOUMANDAREAS, *Mevrouw Koula* en *De Kapsalon*. Vertaling: Johan Kwist. Groningen, Styx Publications, 2000. 91 blz.

ISBN 90 5693 042 7

Menis Koumandareas is een van de vooraanstaande hedendaagse Griekse prozaschrijvers. Hij werd geboren in 1931, in Athene. Sinds 1982 leeft hij uitsluitend van zijn pen; daarvoor werkte hij op kantoor. De twee novelles die hier in vertaling voorliggen bevatten duidelijke autobiografische componenten in die zin dat het mannelijke hoofdpersonage telkens voor een vak studeert dat hem niet ligt, enkel en alleen om den brode. In het in 1978 gepubliceerde *Mevrouw Koula* (Ἡ κυρία Κούλα) is dat de 21 jaar oude versierder, Mimis, die elektronica studeert. In *De Kapsalon* (Τὸ κουρείο), uit 1979, gaat het om de veertiger Menélaos, in de wandeling Menélis genoemd, die tenslotte boekhouder is geworden. In beide verhalen speelt wat in de vertaling de "metro" genoemd wordt - eigenlijk τὸ τραῖνο of ὁ ἠλεκτρικός, van de Piraeus naar Kifisia - ook een belangrijke rol, als beeld, zo wordt vlug duidelijk, voor het jachtige, maar vooral anonieme leven van de grootstad. In beide verhalen gaat het ook om een breuk uit de dagelijkse sleur. Ze vormen dus duidelijk variaties op een zelfde thema. De hoofdvariatie bestaat erin, dat het in *Mevrouw Koula* het vrouwelijke personage is dat uit de dagelijkse sleur breekt. De jongen, Mimis, brengt zijn dagen door met wat studeren en veel versieren - σχολή, in de volle zin van het woord! - en denkt aan alles behalve kappen met dit leventje. Maar, doordat de twee novelles in deze vertaling zo mooi in perspectief geplaatst zijn, ziet de lezer al aankomen dat de elektronica de veertiger Mimis ook wel in een doodlopend straatje zal brengen. Maar zo ver is het hier nog niet. Koula, die zijn moeder zou kunnen zijn, heeft wel reeds de keuzes moeten maken. Als ze niet werkte zou het leven geen zin hebben, zegt ze tot twee maal toe. Haar werk bij de belastinginspectie - waar Mimis feestelijk voor zou bedanken, zegt hij - is niet iets wat ze echt gekozen heeft; ze is er eerder in gerold, en, praktisch aangelegde vrouw die ze is, vindt ze er haar gading in: "Alles komt op zijn pootjes terecht, zei ze, wanneer je je plaats vindt, iets concreets kunt aanpakken waar je helemaal in opgaat. Zelfs als het niet helemaal is wat je zoekt. Het is nooit helemaal wat je zoekt." (p. 12). Maar toch is er iets in haar dat blijft knagen, en dat iets wordt voor de lezer ontrold door flarden 'monologue intérieur', gedachten die ze haastig - maar te laat, niet alleen voor de lezer, maar ook voor zichzelf - onderdrukt (p. 15). Zo is ze weliswaar niet in politiek geïnteresseerd, maar als het in Athene stuift, vreet ze toch haar hart op in haar vrijstaande tweeverdiepingenwoning te midden van het groen van Kifisia. Ook de sfeer van het leven in een grote familie vindt ze verstikkend (p. 13). Diep in haar hart mist ze actie, en die wordt nu geserveerd in de persoon van Mimis, de vrijgevochten jongen die op rijpe vrouwen valt. Hun dagelijkse ontmoeting in de metro leidt tot een kennismaking, en vervolgens, ondanks het feit dat, zoals ze zichzelf voorhoudt, "haar gevoelens jegens hem alleen maar moederlijk konden zijn" (p. 13), tot een sexuele liaison, in een goor kamertje in een souterrain, dat hij speciaal voor dit soort gelegenheden aanhoudt. Koula doet hem weliswaar de posters van naakte vrouwen verwijderen, maar geeft zich dan over aan de koorts van het verbodene. De "kleine opstand tegen de routine" (p. 14), zoals ze haar omgang met de jongen aanvankelijk noemt, vóór deze vleselijk wordt, wordt geleidelijk aan een obsessie, die al het andere verdringt. Ook hiervan wordt de lezer getuige via lange 'monologues intérieurs', in vrije indirecte rede. Net als het mannelijke personage van 'Intimacy' wil ze altijd meer weten over Mimis, wordt ze jaloers, en wil ze zijn leven controleren, waarbij natuurlijk blijkt dat er geen brug te slaan is tussen deze twee levens. Ze wordt overspannen, en komt, tijdens een stroomonderbreking die het treinstel on-

dergronds, in volledige duisternis, blokkeert, tot het inzicht dat de dagelijkse sleur nog zo slecht niet is. Op het einde van deze novelle verwerpt ze de keuze om voortaan te veranderen van vervoermiddel, ten voordele van de beslissing om een paar dagen ziekteverlof te nemen, en zich aan haar gezin te wijden.

In *De Kapsalon* gaat het dus om een mannelijke hoofdrol, de veertiger Menelaos, die, ondanks zijn passie voor literatuur, uiteindelijk besloten had om boekhouding te studeren, want "Elektronica- en marketingopleidingen waren toen nog niet in de mode" (p. 41). In een hilarische paragraaf wordt afgerekend met de faculteit letteren, waar Menelaos gedurende één academiejaar geprobeerd had om van zijn hobby zijn beroep te maken. Maar de schok van het onderscheid tussen passie voor literatuur en studie in literatuur is groot. "De stemmen van de hoogleraren klonken als kwamen ze uit het dodenrijk" (p. 40); de meisjesstudenten zijn seut-selkens met knoetjes, de jongens zijn bourgeois van Kolonaki. Niet te doen. Maar Menelaos is een ouwe romanticus. Het enige boek dat in deze novelle met naam genoemd wordt, is *Robinson Crusoe*, "het lievelingsboek van zijn jeugd" (p. 51), dat hij nu, in bed, opnieuw leest. En op een avond, wanneer hij uit de metro komt, heeft hij het gevoel dat er iets onverwachts zal gebeuren. De lezer wordt weer meegevoerd in de gedachtenstroom van het hoofdpersonage, en verneemt zo dat hij de bezigheden waarmee hij zijn leven vult voor bekeken houdt; ook zijn lat-relatie met Litsa, een notarisassistent, vermog hem niet meer op te winden; "maar een avontuur, een kennismaking, je wist maar nooit, in de nacht..." (pp. 37-8). Ook Menelaos wordt op zijn wensen bediend; in een kapsalon dat hij in al de jaren dat hij op het plein kwam nooit opgemerkt had, maakt hij kennis met de manicure, Eftychia ('Geluk!'), een jonge vrouw van rond de dertig, die zijn fantasie onmiddellijk op hol doet slaan. Hij vraagt haar al snel om bij hem thuis te komen om zijn handen een beurt te geven, en zo begint ook hier een "Intimacy"-relatie, tussen een man die graag meer van de vrouw zou willen weten, en een vrouw die voortdurend de boot afhoudt. Uiteindelijk verdwijnt 'Geluk' spoorloos, niet alleen uit het leven van Menelaos, maar ook uit de stad, ondanks zijn obsessieve zoektocht naar deze vrouw. Menelaos wordt met hoge koorts in het hospitaal opgenomen. Met de genezing komt het besef van de relativiteit, maar ook van de waarde van sommige dingen. Hij voelt zich herboren, en knoopt terug aan met Litsa. Maar op een avond laat hij, net als in het begin van het boek, het ogenblik voorbijgaan om Litsa op te bellen. Weer krijgt hij van de notaris te horen dat Litsa op zijn telefoontje heeft zitten wachten, maar dat het niets geeft, want "morgen is er weer een dag" (pp. 42 en 91). De lezer weet wat er toen gebeurd is, en krijgt, net als bij een verhaal van Remco Campert, ernstige twijfels aan de realiteit van die wedergeboorte...

In een van de talrijke 'monologues intérieurs' wijt Menelaos het mislukken van zijn relatie met Litsa aan het allesoverheersende karakter van de familiebanden in Griekenland, aan het gebrek aan individualisme. Hij heeft geen woorden die hard genoeg zijn voor de Griekse maatschappij, die haar kinderen belet autonoom te worden. In een van zijn bespiegelingen noemt hij de Grieken "wilden, Indianen van het Middellandse-Zeegebied". "Als we nou Europeanen of Amerikanen waren" (p. 66), dan was er geen probleem geweest. Het argument dat in *Mevrouw Koula* al een rol speelde wordt hier extra dik in de verf gezet. Deze uitval tegen de traditionele structuur van de Griekse maatschappij is een beetje merkwaardig, omdat geen enkele familierelatie van Menelaos vermeld wordt in heel de novelle, ook niet wanneer hij in het hospitaal ligt. De man lijkt volstrekt alleen te staan. Eftychia van haar kant, als naar Athene uitgeweken provinciaalse, is erg gehecht aan haar verblijven bij haar Thessalische familie met Pasen en Kerstmis, maar eens terug in Athene heeft ze andere dingen aan haar hoofd (p. 68). Dit individualisme van de grootstad wordt door Menelaos als de unieke reddingsplank voor Griekenland beschouwd: "Misschien nu, nu Athene een betonnen stad aan het worden was,

misschien dat nu de jonge generaties anders opgroeiden, met minder sentimenteel gedoe en illusies, eerlijker en directer, niet zo benepen en wat realistischer." (p. 66). Precies over dat punt denkt Litsa natuurlijk helemaal anders, zoals blijkt wanneer ze, naar het einde toe, in een gesprek met Menelaos, precies de teloorgang van de traditionele maatschappij, met haar netwerk van sociale relaties, betreurt: "'Weet je', zei ze, 'er is iets veranderd vergeleken met het leven van vroeger. vind je ook niet? Ik heb het niet alleen over ons, ik zie het overal, op straat, in het openbaar vervoer, op kantoor. Geen mens heeft nog belangstelling voor een ander, iedereen probeert zo gauw mogelijk klaar te zijn, weer thuis te zijn, zich af te sluiten. Is je niet opgevallen hoe het vandaag bij de mensen thuis is? Iedereen zit televisie te kijken. Het onderlinge contact blijft beperkt tot de rekening voor de servicekosten en de vuilniszak.'" (p. 86). Litsa woont alleen met haar moeder; ze wil nooit ver van haar huis gaan, want als haar moeder iets nodig heeft, moet ze onmiddellijk daarheen kunnen gaan. Geen wonder dat Menelaos het daar benauwd van krijgt, en dat het tussen hem en haar moeder tot een breuk is gekomen (p. 48). Menelaos is dan ook iemand die ervan droomt om als een Robinson Crusoe, alleen met iemand die hem volstrekt toegewijd is, naar een onbewoond eiland te trekken; wanneer zijn relatie met Litsa weer hersteld lijkt, op het einde van het verhaal, stelt hij haar voor op vakantie te gaan naar Sifnos of Serifos, "of een ander obscuur eiland met geiten en rotsen" (p. 88). Maar hoe zij daarover denkt, wordt niet gezegd, en uiteindelijk wordt het idee vanzelf afgevoerd... De traditionele maatschappij, met haar tirannieke familierelaties, belemmert de ontplooiing van het individu. Menelaos snakt naar de emancipatie die Europa heeft weten te bereiken, onder welke vorm dan ook. Op het einde van het verhaal, op het ogenblik van zijn wedergeboorte, in het hospitaal, laat hij zich zelfs verleiden door de dromen van de gauchistische jongens met hun lange haar en hun blik op oneindig: "Het beviel hem wel lang haar te hebben, net als de jongens die partijkranten verkopen en daarbij ritmisch, een beetje zangerig, de naam van de krant scanderen. (...) Het was of de wereld die die stemmen verkondigden een wereld was, verlost van de ellende die de mensen opeenstapelen. Een wereld verlost van benepenheid, vrij om weer op een natuurlijke manier te functioneren en rechtvaardig naar de maatstaven van de mens die haar bewoont." (p. 81). Deze verkopers van militante krantjes dromen wel van een betere wereld, maar het zijn geenszins mannen van de daad; helemaal in het begin van het verhaal hadden we er al een ontmoet: "Zijn ogen leken kalm en onbewogen, alsof ze de voorbijgangers niet zagen. Ze straalden een soort innerlijke kracht uit". (p. 37). Wat Menelaos bij hen aantrekt is, veel meer dan de preciese maatschappijvorm die ze prediken, het visioen dat hen bezielt en hen autarkisch maakt. Deze functie wordt voor hem vervuld door de literatuur, zoals hij ten volle beseft bij zijn 'wedergeboorte': "Hij leerde - misschien voor de eerste keer - alleen te zijn, verstoken van elke illusie. Een paar boeken naast zijn hoofdkussen moesten het verloren gaan van al die gesprekken en sociale contacten compenseren. Die gedrukte regels, erfgoed der eeuwen, moesten hun reden van bestaan hebben gehad. Niet voor niets hadden er van oudsher schrijvers op de wereld bestaan, net als lezers. Hij redeneerde dat zij de beslissing hun leven aan de wereld van de verbeelding te wijden niet zomaar hadden genomen en dat - al stonden ze nu zelf op boekenplanken te verstoffen - hun helden nog springlevend uit de vergeelde bladzijden te voorschijn sprongen. Met getrokken sabel, klaar om het aandeel terug te pakken dat hij verspeeld had. Was dat geen vorm van gerechtigheid, van menselijke onsterfelijkheid op aarde?" (p. 82-3). Als hymne aan de literatuur kan dit tellen! Geen wonder dat Menelaos, net als Koumandareas zelf, het gevoel heeft "dat hij het verkeerde werk gekozen had en dat zijn roeping elders lag" (p. 82). Het is wel duidelijk geworden, denk ik, waarom Koumandareas beschouwd wordt als vertegenwoordiger van de maatschappelijk-realistische stroming in het Griekse proza. Maar dit impliceert niet zomaar een

lectuur in de eerste graad; er is een interessante maatschappijkritische reflectie in deze verhalen aanwezig.

De vertaling geeft een goed idee van de stijl van deze romans. Er zijn geen storende weglatingen of toevoegingen. Toch vind ik het Nederlands niet altijd even precies, en klinkt het soms stroef. Zo wordt ἡ διαδρομὴ ἦταν μιὰ πρόφαση (p. 12) vertaald als "het metrotraject een excuus voor hun intimiteit vormde" (p. 10). Hoe kan een traject nu een 'excuus' vormen? Een 'alibi' lijkt me hier meer aangewezen. En die 'intimiteit', waarvan in het Grieks geen sprake is, is in dit stadium voorbarig. Van Koula die het hele traject bleef staan, ook toen het meisje waarmee Mimis praatte opstond om uit te stappen, wordt gezegd dat ze "δεν σαλέψε" (p. 14), wat vertaald wordt als "kwam ze niet in beweging", wat me eerlijk gezegd aan een zoekoe of een nijlpaard doet denken, en niet aan een vrouw met "sierlijke handen". Ik dacht hier eerder aan "gaf ze geen kik", "verroerde ze geen vin", of iets dergelijks. Wanneer Koula een andere keer op Mimis afloopt die al zit, wordt gezegd dat hij zijn sjaaltje losmaakte en "χαλάρωσε ὄλος" (p. 16), wat vertaald wordt als "zijn lichaam ontspande zich" (p. 11), wat enerzijds lijkt te impliceren dat hij dit onwillekeurig doet, en anderzijds zijn lichaam introduceert op een ogenblik dat daar in het Grieks eigenlijk nog helemaal geen sprake van is. Waarom niet gewoon "hij ontspande zich"? Een zakdoekje dat "uit elkaar viel" (p. 13); aangezien een zakdoekje geen meervoudige notie is, kan het ook niet "uit elkaar vallen", maar enkel "uiteen" of "in stukken" of zo iets. "Παρακολουθοῦσε τὰ φῶτα τῆς πόλης νὰ διαλύονται μέσα ἀπ' τοὺς ὑδρατμούς" (p. 20) wordt vertaald als "de lichten van de stad die vervloeiden in het condenswater op de ramen" (p. 13), een term die ik eerder zou verwachten in een cursus natuurkunde dan in een roman. Misschien gewoon "in de beslagen ramen"? Het werkwoordenpaar in "ἔβλεπε ἄλλες στὰ γραφεῖα (...) νὰ παῖναν ἢ ἀνάλογα νὰ κατηγοροῦνε τοὺς συζύγους τους" (p. 22) wordt vertaald als "de hemel in prezen" - wat me lichtjes overdreven lijkt - "of juist verketterden" (p. 13) - wat me bovendien ook tot een verkeerd register lijkt te behoren. "Ἀπ' τῆ μιὰ οἱ πολυκατοικίες τῆς Ἀθήνας τὴν ἔπιγαν, ἀπ' τὴν ἄλλη τὰ παλιὰ σπίτια τῆς ἔφεραν πλῆξη" (p. 27) wordt "De flatgebouwen van Athene benauwden haar, maar ook de oude huizen konden haar niet bekoren" (p. 15), wat ik dan weer te omzwachteld vind; iets als "ze kreeg het benauwd van de flatgebouwen (...) ze werd landerig van oude huizen" lijkt me hier de Griekse tekst beter tot zijn recht te laten komen. Anoniem lichamen contact in de metro wordt gekenmerkt als "ἠδονικά" (p. 28), wat weergegeven wordt als "behaaglijk" (p. 16). Dat doet toch eerder denken aan een luie stoel voor een knapperend haardvuur, met een glas jenever in de hand en eventueel een kat op de schoot, maar niet aan de lust die hier wel degelijk bedoeld wordt. Wanneer Menelaos zijn voornemen om een auto te kopen te kennen geeft, om tochtjes te kunnen maken, reageert Eftychia als volgt: "Τουρισμό;" τοῦ εἶπε μὲ περιφρόνηση, "αὐτὰ εἶναι μόνο γιὰ τοὺς πρωτεύουσσιάνους" (p. 69), wat weergegeven wordt als: " 'Als toeristen bedoel je?' zei ze vol afschuw. 'Echt iets voor stadsmensen' " (p. 69). "Afschuw" is niet de juiste nuance hier, en ook "stadsmensen" lijkt me niet correct. Eftychia is zelf van Volos afkomstig, wat toch ook geen dorp is. Ze bedoelt hier "Atheners", mensen van de hoofdstad. We weten stilaan dat onze noorderburen graag af en toe een Frans woord laten vallen. Hier is dat "refugiées" (p. 47), een vertaling van "προσφυγικό" (p. 28). In welk opzicht is deze term in 's hemelsnaam meer aangewezen dan "vluchteling"? Maar ook Hokwerda gebruikt hem meermaals in zijn bloemlezing "Griekenland aan zee". Blijkbaar gaat het dus weer om een in Nederland normaal woord. In enkele gevallen raakt een kleine, op het eerste zicht nauwelijks merkbare afwijking in de vertaling precies de kern van het verhaal. Zo wordt, in de tirade tegen de Indianen van de Middellandse Zee, de zin: "Μὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶμασται μεγαλωμένοι διαφορετικά, λιγότερο δεμένοι κι ἐξαρτημένοι ἀπὸ οἰκογένειες, ἀπελευθερωμένοι καὶ ἀνεξάρτητοι. Αὐτάρ"

κεις." (p. 64) vertaald als: "Maar dan zouden we anders opgevoed moeten zijn, minder gebonden aan het gezin, vrij en onafhankelijk. Baas over onszelf." (p. 66). Nu is "Baas over onszelf" nog eens een synoniem voor wat al ten overvloede was uitgedrukt als "vrij en onafhankelijk". In het Grieks staat er echter "αὐτάρκεις", en "zelfvoorziening, zelfredzaamheid" is precies waar het Menelaos om te doen is (cf. supra). In de reeds geciteerde hymne aan de literatuur wordt het volgende gezegd van de helden uit de geliefde boeken: "Ἐτοιμοὶ μὲ τὸ σπαθὶ τοὺς, νὰ πάρουν πίσω τὸ μερίδιο ποὺ εἶχε χάσει αὐτός" (p. 94), wat vertaald wordt als: "klaar om het aandeel terug te pakken dat hij verspeeld had" (p. 83). Nu is het vrij duister wat dat aandeel precies is, omdat er in de context niets over gezegd is; of toch wel? Wanneer Menelaos ligt te ijlen in zijn ziekenhuiskamer ziet hij: "Γυναίκες μορφὲς ἔρχονται νὰ πλαγιάσουν δίπλα του, ξεδιάντροπα γυμνές, μὲ σάρκες πλαδαρές καὶ φωνές γατίσιες, ζητώντας ἐπίμονα ἓνα μερίδιο ἀπὸ τὴ σάρκα του" (pp. 89-90). "Er kwamen vrouwenfiguren naast hem liggen, schaamteloze naakten met uitgezakte lijven en kattenstemmen, die allemaal een stuk van zijn lichaam opeisten." (p. 80). Dat zijn de enige twee keren dat het woord *μερίδιο* in dit boek gebruikt wordt, en beide keren gaat het om het *verlies* van zo'n *μερίδιο*. Ik zou er dus voor pleiten om het woord telkens op dezelfde manier te vertalen, om voor de lezer tenminste de mogelijkheid open te laten dat het hier eigenlijk over hetzelfde gaat. Ik zou ook "σάρκα" niet gewoon als "lichaam" vertalen: "vlees" is zoveel intiemer dan "lichaam"! Het gaat hier mijns inziens wel degelijk om een stuk van *zichzelf* dat door deze schaamteloze vrouwen opgeëist wordt, en dat hem door de literatuur wordt teruggegeven.

Maar naast deze punten waarop ik van mening verschil met Johan Kwist, zijn er natuurlijk zoveel meer waarop ik het hartsgrondig met hem eens ben. Zo vind ik "haaks staan op" (p. 10) mooi voor "ἐρχόταν σ' ἀντίθεση μὲ" (p. 13), en "niet zo happig zijn op" (p. 12) voor "δίσταζε" (p. 18). "Νὰ τὴν βγάλει ἀπὸ τὶς συνήθειές της" (p. 20), dat is natuurlijk "haar uit haar gewone doen te brengen" (p. 13), en "die maar door daasden over hun kinderen" (p. 13) is prachtig gevonden voor "νὰ μιᾶνε ξετρελαμένους γιὰ τὰ παιδιά τους" (p. 22). "Στὸ Μοναστηράκι, ὁ σταθμὸς φίσκα" (p. 26) is in het Nederlands inderdaad "Op station Monastiraki zag het zwart van de mensen" (p. 15). En zo zou ik nog een tijdje kunnen doorgaan. De vertaler heeft zich op behoorlijke wijze van zijn taak gekweten.

Gunnar De Boel